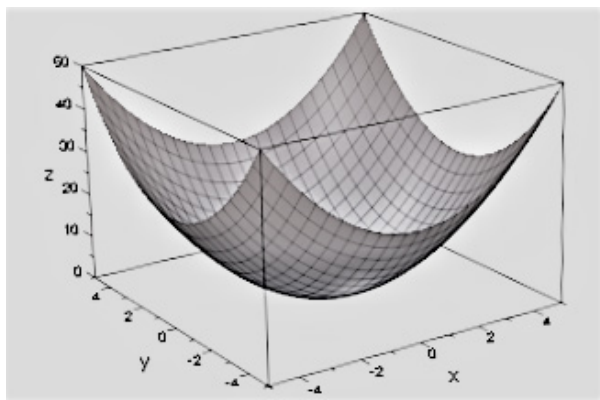

Hévízi Ottó

A filozófus-bogarakról (Politroposz és palintroposz)

Szolgáljon egy nyári díszletezésű, tropikus idill a képtelen kísérlethez, hogy elképzeld egyetlen képen a filozófia terét és legfőbb mozgásait. Délidőben hanyatt fekvé heverészel a fűben, a fölötted száradó, kockás abrosz árnyékában. Négy sarka felcsipeszelve; közepén aláöblösödve lengedezik könnyedén; szövétén alig tűz át a nap. Elnézed, ahogy befelé ívelt szegélyei konkáv-négyzetet metszenek ki az égből. Olyan, mintha egy x^2+y^2 skalármező képe lenne. Alatta báméskodsz.

(<https://hu.wikipedia.org/wiki/Skal%C3%A1rmez%C3%A9r>)

Aztán, ahogy nézel fölfelé, észreveszed rajta, hogy ezt az épp csak lengedező abroszt apró fekete pontok, kicsi mázskáló bogarak vették birtokba. Rengeteg járkal belőlük rajta minden irányban; egyik a sarkok felé halad, másik inkább körözve keresgél utat magának. Sokfelé bolyongva másszák az abrosz nekik hatalmas aláöblösödő dombját, hullámszó redőit le-föl, el s vissza. Elindulnak, bolyokat alkotnak, visszatérnek, útra kelnek megint. Arra vagy kíváncsi, miféle virtuális filozófiai teret és nyüzsgő-mozgó világot képzeltek el veled ez a kép.

1.

A filozófia állít, megállapít; álláspontot foglal el; véleményt rögzít; megérkezik az igazsághoz. Ez utóbbi eset képi analógiáját – a megérkezését az Igazság (Diké, alétheia) színe elé – Parmenidész tankölteménye alkotta meg. A rögzítés képének pedig talán Platón fantáziája adta legtalálóbbról hasonlatát az „elszaladó” Daidalosz-szobrok „megkötésével”,¹ amit úgy értett, hogy a magyarázat és az érvelés képes csak rögzíteni, megkötni az ingatag, elmozgó vélekedéseket. (A legendás szobrász, Daidalosz korszakos újítása volt, hogy ellentétben az addigi, merev tartású, egyetlen álló tömböt képező szoboralakokkal, először választotta szét szobrain a testtől a karokat, és választotta el egymástól a lábakat. Valamint ő tette először nyitottá a szemeket a szobrokon, és tette őket így valahová tekintő alakokká. Mindez az elevenség olyan erős hatásával ruházta fel a szobrokat, hogy volt, aki összekötötte a szobor lábait, nehogy „elszaladjon”).

A filozófia hagyományosan állításpárti. Az állítást az igazsághoz megérkezve reméli rögzíteni. Tételez valamit, antitézist szembesít vele, szintézisbe foglalja őket. Számos fontos filozófiai alapszó utal az állandóság mozzanatára: valamire, ami áll, odahelyezett, mozdulatlan. A filozófia többnyire *stabil* rendet akar, *szubsztanciát* keres, *standardot* állapít meg, *konstatál*, *distanciál*, *hiposztazál*; a most említett hat kiemelt szakszónak ugyanaz a gyökere: az állás (*sta-).

Igaz, mindig sajátja volt a filozófiának az út elgondolása is, amelyet a filozófusnak végig kell járnia, hogy végcéljához, a „megérkezéshez” elérjen, mint ahogy a szent légáram (*pneuma*, *spiritus*, *anima*) képe is magában rejti az elhatolás, eljutás út- és mozgatóképzetét. Ám az eredeztetőjüket és a végcéljukat rögzítő filozófiai, teológiai öntudat kezdettől fogva statikus. Valami változatlanhoz, múlhatatlanhoz kötötte azt, amiben a filozófia *konstansnak* gondolt, állandónak vélt rendeltetését látta: a mozdulatlan mozgatóhoz, a közép mozdulatlanságához, az örök igazsághoz, a végső nyugvópontozhoz, a rendíthetetlen bölcsességhez – a megállapodottsághoz.

Spirit ubi vult spirat – a szent fuvallat, ahová akar, oda fúj.² Hiába, hogy a filozófia már kezdettől irányzatban, tendenciában fejeződött ki, olyanban, amelynek látószöge, perspektivikus kerete, iránya van, a bölcsesség „terének” mindig az volt az eszménye a metafizikában, hogy nincs határa, nincs kitüntetett iránya, mert onnan ellátni bármi felé. A bölcsesség szent szellemének fuvallata, amely elér, „ahová akar”, nem preferál irányt. Viszont hierarchiát ad, amelynek kilátópontja az egységteremtő látótértelenség, viszonylag szegényes mozgáskészlet képével: a platonikus hagyományban

¹ PLATÓN, *Eutüphron*, ford. Steiger Kornél, Budapest, Atlantisz, 2006, 11c ; PLATÓN: *Menón*, ford. Bárány István, Budapest, Atlantisz, 2006, 97d.

² Jn 3,8

a szétsugárzásával és kiáradásával, az arisztotelésziben főleg a következtetési „menetgyakorlatok” és mezotészelmélet egyszerű, középre tartási mozgásának képzetével.

Ezért hiába volt része a filozófiának kezdettől fogva a bölcsességhez való út, a „megérkezéshez” való elérés, azaz a kognitív mozgás képze, a metafizika hierarchikus, az igazság egyetlenségét és a lét egyneműségét valló (unicista és univok) alapszemlélete miatt csak később lett világos, hogy a gondolkodás tere, beleértve minden ötletet, vélelmet, érvet, ráébredést, nem az iránysemlégességé. A filozófia terében *minden* esemény: irányulás, azaz tendálás, tendencia, irányzat. Ha volna is olyan, hogy „szent szellem”, az itt nem hierarchikus tér csúcsán honol, hogy fuvallata fújjon *bármilyen felé*. Ezt itt csak *valami felé* teheti.

Hegelnél lett a filozófiában a *mozgási kép* egyenrangú riválisa az állandósági, állási képnek.³ Ma egy szövegkereső gyorsan kimutatja, hogy *A szellem fenomenológiájában* (1807) a „mozgás” szó töve, a *beweg-* nagyjából ötszáz alkalommal fordul elő. Közel negyed századdal előtte, *A tiszta ész kritikájában* (1781) ugyanezen szótó előfordulása ennek a félezernek még a tizede sincs.

Hegel „mozgásművészeti” dialektikája aztán másféle, de szintén mozgásra épülő gondolkodásmódoknak is utat nyitott: a mozdulat (Kierkegaard), lendület (Bergson), folyamat (Whitehead), rekurzív önalkotás (autopoiézisz, Luhmann), nomadizálás (vándorlás, Deleuze), egymásra gyűrődés (Derrida), ambiguitás (kétirányúság, Caputo) kísérleteinek, hogy néhány példát említsek. A filozófiának kétszáz éve van erős *mozgási öntudata*.

Az, hogy a filozófia gondolati teljesítményében Hegeltől vált dominánssá a *mozgás és folyamat*, egyben ki is emelte a nem filozófiai (tudományos, hétköznapi, vallási) és a filozófiai észhasználat közti döntő különbséget. A nem filozófiai ész alapjában nem érdeklődik más, mint az *eredmény*, az a végpont, ahová a gondolkodás elért. Elég neki a megszerzett tudás, életvezetési bölcsesség, felébredt hit; erre van szüksége. A filozófia viszont (mint ezt sokan elmondták már) az eredményeihez vezető út végigjárása, a gondolati mozgás, az elérési folyamat nélkül jóformán *semmi*. A filozófia: felfogásnemekben zajló küzdelem, nem pusztán eredményhirdetés.

Kérdésem is abból adódik, hogy egy adott filozófiát jó két évszázada nem egyedül egy statikus szemlélet kvalifikál. Ebben már nem egyedül az állás, állítás, álláspont, megállapodottság térképze uralkodik, mint legalább ennyire a gondolati mozgás, mozdulat, elmozdulás, folyamat irányokat érvényesítő, dinamikus szemlélete is. *Hogyan mozog a gondolkodás egy így elképzelt filozófiai térben? Vannak-e alapvető mozgásformái? Fel lehet-e ismerni jellegzetes mozgásokról, „járásokról” a filozófiai észjárásokat?*

³ Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Előadások a világtörténet filozófiájáról*, ford. SZEMERE Samu, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.

2.

A filozófusok a *sajátlagos* perspektívájú, *határolt* horizontú megértés, az eltérő módú végiggondolások emberei. Összességükről így értve mondható el (az esztéta Popper Leó egykori kulcsfogalmával⁴), hogy ők a *félreértők*, sajátlagosan értők népe – ki-ki a maga módján. Ezért pontosításokkal kell folytatnom.

Filozófiai mozgásformákra utalva nem logikai eljárásra, tudományos módszerre, paradigmára gondolok. Ezek mindegyike keret, készlet, algoritmus. Az iménti kérdés a gondolatvezetési módokként felfogott észjárásokra vonatkozik, és arra, hogy ezek között az észjárások között vannak-e jellegzetes járásmódok. A jellegzetes itt úgy értendő, hogy észjárásként elüt egy másiktól, és az eltérés felismerhető. Arról, hogy mi ismerhető fel a gondolati mozgásban és miként, rövidesen bővebben.

Továbbá nem arra vagyok kíváncsi, hogy egy érvelés „sántít-e” valakinél; gondolkodásának útja a filozófia mely területeire vezet; kifejtései milyen nyelvi ösvényt követnek, milyen logikai „buktatókat” mutatnak. Filozófiai észjárások különös *járásmódján* semmiképp sem egyéni, személyes jelleget értek, és nem tematikai leírást vagy azonosítást. Nem a gondolkodó egyén vagy a tárgyterület jellegzetességét értem rajta, hanem a filozófia inhomogén és véges terében végzett mozgását, amelyet maga a filozófia észjárásainak a többfélesége tesz térré egyáltalán.

Utolsó pontosítás: a mostani kísérlet nem a szellemtörténet egykori eszméjét, a „nevek nélküli” történelem, művészettörténet tendencia- és folyamatcentrikus gondolatát próbálja átültetni a filozófiába, egy „tézisek nélküli”, csak mozgásformákra korlátozódó filozófia elgondolását favorizálva. Filozófia nincs állítások nélkül, még ha történetfolyamatokban és gondolatfolyamokban jelenik is meg, azaz egy *másfajta* mozgásállapotban. Az „állás-pont” ugyanúgy nem oldható fel a „mozgásfolyamban”, ahogy a „most” időpillanata (mint már Arisztotelész is figyelmeztet) nem oldható fel az „időfolyamban”.⁵ Más minőséget képviselnek, nem ugyanabban a dimenzióban.

A filozófiai észjárásoknak, való igaz, állítások *lépései* felelnek meg. Ám a mozgásformájuk, a járásmódjuk, vagyis a *lépésrendjük* többfélesége teret alkot. Ennek a térnek a különös – véges és inhomogén – alkata pedig külön is igényelhet némi figyelmet magának.

⁴ POPPER Leó, *Dialogus a művészetről. Popper Leó írásai, Popper Leó és Lukács György levelezése*, HÉVIZI Ottó – TÍMÁR Árpád (szerk.), MTA Lukács Archívum – T-Twins Kiadó, 1993.

⁵ ARISZTOTELÉSZ, *Fizika IV. könyv*, ford. BENE László, Vulgo I. évf. 1. szám, 1999.

3.

A filozófia véges és inhomogén – relativitáselméleti analógiával: több irányba gravitáló – teréről szólva abból az elképzelésből indulok ki, amelyet másutt már kifejtettem.⁶ Rövid, előzetes jelzésként róla annyit, hogy ezt a virtuális, gondolati teret a filozófiai tradíció négy alapirányzatának, illetve törzsirányzatának négy térégtája teszi véges, tetraéder-tetrapod alakú és alkatú térré.

Miféle tér ez? Olyan, amelyben az alapirányzatokat és a velük rokon törzsirányzatokat képviselő elgondolási mintázatok négy térirányba szóródnak, négy eltérő térégtáj felé „gravitálnak”. *Alapjukban véve*: van alapirány, amelyik kánonra, szabályra esküszik; van, amelyik öselvre, valamely eredendőségre; van, amelyik társításokból formál teljességet, és van, amelyik a mértékvalasztási experimentumok felé húz. Ez annyit jelent, hogy teorizálási alapjukat tekintve vannak *kánon*, *arkhé*, *dia-logosz* és *metron* típusú alapirányok. Mindegyik tradíció másban találja meg fő igazságalkotóját: az egyik a szabályfel-fedésben, a másik az origópont-keresésben, harmadik az egészszé kerekítésben, negyedik a mércekipróbálásban.

Mindegyik hagyományon belül harc folyik az igazságérvény időbelisége ügyében. Vannak ősi gyökerű, metafizikai *bölcsseletek*, melyek az időtlen tudás megszerzését célozzák, vagyis *időbeliségre érzéketlenek*, és vannak – velük vitázva, testvérharcot folytatva – a *metafizikakritikák* irányai, amelyek érzékenyek a tudhatóság *időbeliségére*. A kánonelvű alapirányba így tartozik bele az analitikus filozófia, az arkhéelvűbe a fenomenológia, a dia-logosz elvűbe a dekonstrukció, a metronelvűbe a pragmatizmus. Ezek az időbeliség szempontjából *inverz* alapirányok „feszítik ki” négy irányban a filozófia terét.

Ebben a térben helyezkednek el azok a filozófiai tendenciák, amelyeket *törzsirányzatoknak* hívok. Ezekből is négy található, ugyanannyi, mint ahány alapirány van. Nem véletlenül. A szemléletmódjuk részben hasonlatos velük; röviden összefoglalom, mikben.

A *szkeptizmus* alapállása rokon a kánonelvű bölcséleti beállítódással és az analitikus filozófia alapjával – a szkeptizmus szabálya a szabályosság megkérdőjelezése. Az *eklektika* alapállása rokon az arkhéelvűvel és fenomenológiával – az eklektika origópontja a szuverén, énközpontú kiválogatás. Tőlük eltérő törzsirányzatot képvisel a *hermeneutika*, amely rokon alapállású a dia-logosz elvű bölcsesetekkel és a dekonstrukcióval – a hermeneutika teljessége rendre perspektívák társításaiból, kapcsolataiból áll össze. Végül a *gyakorlati filozófia* rokon a kísérletező, mértékpróbaelvű bölcsesetekkel és a pragmatizmussal – de a gyakorlati filozófia, velük ellentétben, magát a gyakorlatot teszi a teoretizálás mértékévé.

⁶HÉVIZI Ottó: *Diaphoron. Rendhagyó betekintés a filozófiába*, Budapest, Akadémiai Kiadó 2019; *Teóriák stílusai*, Budapest, Akadémiai Kiadó 2021.

A törzsirányzatok két dologban térnek el döntően az alapirányzatoktól. Hozzájuk képest jóval *nyitottabbak* más alapirányzatok felé. Nem csak abban az irányban elkötelezettek, amelyekből alapjaik mintázatát nyerik; képesek rálátni másféle filozófiai alapokra is. Viszont *reaktívak*: teoretikus alapjaik nem önállóak, hanem közvetettek. Fundamentumukat az alapirányzatok bocsájtják rendelkezésükre. Hadd ismételjem meg, mit értek ezen: „Minden szkepticizmusnak *előbb* alap és nézet kell, hogy *aztán* kétségbe vonhassa őket. Minden eklektikának *előbb* alap és nézet kell, hogy *aztán* azokból válogasson. Minden hermeneutikának *előbb* alap és nézet kell, hogy *aztán* közvetítésre vállalkozzon köztük. Minden alkalmazott filozófiának *előbb* alap és nézet kell, hogy *aztán* azok spekulatív mércéjétől elfordulva a maga nem-spekulatív, gyakorlati mércéjét tüntesse fel üdvösként.”⁷

Az alapirányzatok és a törzsirányzatok, mint ez rövidesen látnivaló lesz, *gondolati mozgásformából* is másfélét képviselnek.

Közbevetőleg: nem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy a tudományfilozófiában egyöntetűen elfogadott lenne az intellektuális stílusok jó fél évszázada használt fogalma. Sokan teljesen kiutasítják ezt a fogalmat a tudományból. Sokan – Kuhn és Crombie nyomán – legfeljebb csak történeti korszakok között, diakrón értelemben ismernek el stílustani különbségeket, azokon belül nem. Álláspontjukat kiváló tudományfilozófusunk, Laki János így foglalja össze: „A mai tudományban nincsenek egyidejűleg fennálló, összemérhetetlenségig különböző *racionálitástípusok*, az igaz-hamis címre jelölt állítások körét egészen másként meghúzó *intellektuális stílusok*”.⁸ Akadnak viszont, mint a kései Ian Hacking és mások, akik már nem dédelgetik a „tudomány egységére” vonatkozó, egykori „álmukat”, ezért ezt nem féltik az intellektuális stílusoktól *szinkrón értelemben* sem. Magam ezzel az utóbbi állásponttal értek egyet, azzal a kiegészítéssel, hogy az intellektuális stílusok mintázata messze túlnő a tudományon. Gondolkodásunk egészét érinti. Az intellektuális stílusok, a gravitációhoz hasonlóan, gyöngye erők, viszont legtartósabban ható késztetéseink, hogy preferáljunk egy adott igaznak tartási módot, amelyekből több is van.

Összegezve: a filozófiai észjárások, járásmódok jellegzetes mozgásoknak is tekinthetők, amelyekkel a téziseit felállító filozófia a négy, fundamentálisan eltérő irányt mutató és ezek felé gravitáló filozófiai térben „közlekedik”. Olyan mozgásformák ezek, melyek egy-egy filozófiai alapirány igaznak tartási sztenderdje számára *egyenes* útnak tűnnek a maguk bizonyosságaik felé. Valójában azonban *görbült útjuk* csak önnön alapelveik, sztenderdjeik vonzását követi, csak ezek vonzási pályája, „geodétikus vonala” mentén juttatják érvényre eltérő teorizáló stílusukat.

⁷ HÉVIZI 2019.

⁸ LAKI János, *Demarkáció: a megbízhatóság episztemológiája*, in GÁBOR György – VAJDA Mihály (szerk.), *A lét hangoltsága, Tanulmányok a tudás sokféleségéről*, Budapest, Typotex, 2010.

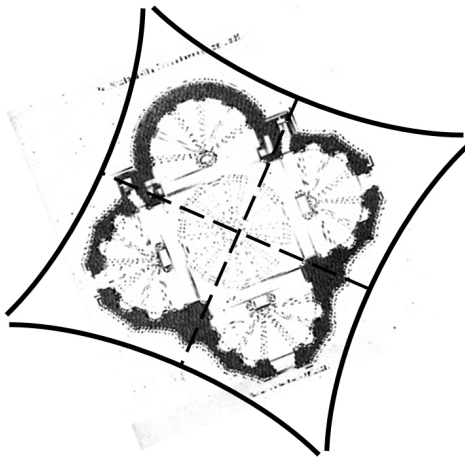
4.

Esszéisztikus bemutatáshoz érdemes egyszerűbb képpel élni. A négy irányba „gravitáló” filozófiai tér képe helyett – eggyel csökkentve a dimenziószámot – elképzelhetünk egy *négyzetsíkot* is. Mondjuk, egy abroszt, amely a négy sarkánál felcsipeszelve, beöblösödve, aláereszkedve leng a szárítón, hasonlóan a bevezetőben felvillantott skalármező alakjához.

Ehhez a négyes osztatú síkfelülethez felhasználok azt a templomalaprajzot (*Santa Maria della Consolazione*, Todi), melyet már bemutattam a filozófiai tér kétdimenziós formájaként.⁹ Legyen ez a templomalaprajz a képzeletbeli abroszunk rajzolata, afféle térképfelület. Rajta szaggatott vonallal elválasztva a négy apszis alaprajza jelképezi az *alapidányzatokhoz* tartozó térséget. De nem csak ezeket. Minden ilyen térségnél vannak a kép közepéhez közeli alakzatok is. Számuk szintén négy. Ezek a *törzsirányzatokat* szimbolizálják. Ezek is egy-egy térséghez tartoznak a négyből.

A filozófiai tér e négy térségére jellemző (s bennük külön-külön domináns) mozgásformákat, a gondolati stílusok már jó százéves fogalmi múltjára visszatekintve, a filozófiai tér mintázati *stílusainak* tartom. A Heidegger idézte héraikleitoszi diktum mind a négy filozófiai térrészről elmondható plurális, nivellált értelemben – vagyis Heidegger egycentrumú, „létigazság”-elvű felfogásával éppen ellentétesen: „*Itt is jelen vannak az istenek.*”¹⁰

Mindegyik irányzati térségnek megvan a maga igaznak tartási sztenderdje, amely számukra – de csak nekik – evidens biztonsággal adja meg érveik fundamentumát.

⁹ HÉVIZI 2019.

¹⁰ Martin HEIDEGGER, *Levél a „humanizmusról”*, ford. Bacsó Béla, in Martin HEIDEGGER, „...költőien lakozik az ember...”, *Válogatott írások*, Budapest, T-Twins Kiadó – Pompeji, 1994.

A filozófiai tér egyszerűsített és gyarló kétdimenziós képi hasonlatánál – a szárító-kötélre négy sarkánál felcsipeszelt abrosz – fontos a *beöblösödés* mozzanata is. Ugyanis a filozófiai tér négy csúcsa (avagy az abroszhasonlatban az alakzat négy sarka) minden filozófiai alapirányzatnál azt a *fundamentumot* jelképezi, amely az igazságalkotás *számukra evidens* műveleti sztenderdje. Csakhogy az alapirányzatok egyike sem rendelkezik a tudatosság ugyanolyan evidenciájával valamely másik alapirányzat fundamentumáról, mint a sajátjáéről. Képes lehet ugyan felfogni, megérteni belőle valamit, de *nem ismeri sajátjaként*.

Mit jelent ez? Husserl „galileiánus stílusúként” kárhoztatta a természettudományos és analitikus gondolkodást, amely absztrakt modelleknek is hajlamos realitást tulajdonítani.¹¹ Ezzel szemben az analitikus filozófia történetével foglalkozó David Bell a fenomenológia alapállását tartotta dogmatikusnak, amelynél a realitás mércéje „a filozófus egyénileg szerzett ezoterikus tapasztalata”.¹² A legismertebb értetlenségpélda természetesen Carnap ítélete Heidegger értelmetlenségeiről,¹³ mint ahogy Heidegger vizontértetlensége is az, mármint hogy a kutató tudomány „logikája” hasonló gondolkodásra vall, mintha egy hal minéműségét azon akarnánk lemérni, hogy meddig tud a partra vetve életben maradni.¹⁴

Azt akarom ezekkel a példákkal mondani, hogy, mondjuk, egy analitikus filozófus ugyanúgy nem képes a sajátjával egyező tudatossággal érteni fenomenológus kollégája alapállását, ahogy az sem az övét. Hasonlóan: egy pragmatista gondolkodó sem ismerheti saját meggyőződése evidenciafokával, például, egy dekonstruktív gondolkodó teoretikus beállítódását, s fordítva. Nem tudhatják, hogy milyen *radikálisan más alapon teorizáló* gondolkodónak lenni. Thomas Nagel írása teszi fel a költői kérdést: „Ugyan mi marad abból, hogy milyen denevérnek lenni, ha eltávolítjuk a denevér nézőpontját?”¹⁵ Hadd kérdezzek ennek mintájára én is költőien. Ugyan mi marad abból, hogy milyen analitikus (fenomenológus, dekonstruktőr, pragmatista) filozófusnak lenni, ha eltávolítjuk az ő analitikus (fenomenológus, dekonstruktőr, pragmatista) teorizálású nézőpontját?

Ez nem elmeerők fogyatékoságából vagy jóindulatuk hiányából fakad. Mint ezt a fenti ábrázolás mutatja, *maga a filozófiai tér* olyan (*konkáv*) alakú, hogy az alapirányzatok a saját filozófiai alapjuk alkotta csúcsból nem látnak rá a tudatosság másféle filozófiai alapjára. Kétdimenzióban láttatva ugyanezt: a közepe felé aláöblösödve lengő abrosz sarkait nem kötik össze derékszögű egyenesek. Ez a konkáv síkalakzat úgy

¹¹ Lásd Ian HACKING, *A tudományos gondolkodás stílusai*, ford. DEMETER Tamás, in FORRAI Gábor – SZEGEDI Péter (szerk.), *Tudományfilozófia, Szöveggyűjtemény*, Budapest, Áron 1999.

¹² Idézi ESZES Boldizsár – TÓZSÉR János, *Mi az analitikus filozófia? Kellék 27-28. szám*, 2006.

¹³ Rudolf CARNAP, *A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül*, in FORRAI Gábor – SZEGEDI Péter (szerk.), *Tudományfilozófia, Szöveggyűjtemény*, Budapest, Áron 1999.

¹⁴ HEIDEGGER 1994.

¹⁵ Thomas NAGEL, *Milyen lehet denevérnek lenni?* ford. SUTYÁK Tibor, *Vulgo* V. évf. 2. szám, 2004.

értendő, hogy az alapirányzatok evidenciaalapot jelképező sarokpontjaiból nem lehet átlátni szomszédjukra.

Ezért ha a száradó abrosz felülete tenné ki a teljes látóteret, akkor egyik csipesz felől nem lehetne átlátni a *szomszéd* másakra. Ha pedig a négyes osztatúságot nem egyszerűsített módon, *síkban* képzeljük el, hanem valódi összetettségében, *térben*, akkor a konklúzió az (és ez az összegzés az, ami helytálló), hogy *egyik filozófiai alapirányzat fundamentuma sem lát rá a másikra*. Filozófiai közhellyel: eltérő ontológiák eltérő episztemológiákhoz vezetnek.

Egy adott alapon álló filozófus *nem ismerheti*, milyen más evidenciafundamentumon gondolkodni, akkor sem, ha magabiztos minősítésekkel él róla. Minden alapirányzat „vak” a többi alapjára. A filozófiai alapirányzatok képviselőinél azonban ez a kognitív *fundusvaktság* nem csak egymásra nézve áll fenn. Saját fundamentumuknak sem *tudói* ők a világos és elkülönített, azaz megragadható tudás értelmében. Csupán olyanok, akik *kiismerik magukat* azon. Ha ellenben tudással, bizonyossággal hivatkoznak saját filozófiai alapjukról, és nem csak megbízható ismeretnek tekintik a meglétét, úgy Einstein hasonlatával élve, amivel kishának próbálta röviden elmondani a relativitáselmélete lényegét, ők is csak „vak bogárként” másznak egy egyenesnek hitt, de valójában görbe ágon.¹⁶

Most már megkísérelhetjük elképzelni, hogy a *filozófia görbülttér-abroszán* hogyan mozognak, mászkálnak, bogarásznak a filozófus-bogarak (akik többsége amúgy távolról sem bogaras filozófus).

5.

A kérdés az, hogy ezek a járásmódok és gondolatmozgási alapformák miként jellemezhetők. Felidézem korábbi kérdéseimet. *Felismerhető-e jellemző gondolati mozgásformájukról a filozófiai észjárások?*

Teoretikus járásmetaforát keresve, mint írtam, elsőként érdemes Bergsonhoz fordulnunk, aki a megismerés két alapmozgását nevezi meg a *Bevezetés a metafizikába* lapjain.¹⁷ Egyik a *behatolás* (entre), másik a *körüljárás* (tourne autour). Ezt a szemléletes mozgáskontrasztot akkor is érdemes elfogadnunk tőle, ha ezek értelmezésében már nem követjük őt. Nevezetesen: hogy a behatoláshoz egyben intuíciót is kellene társítanunk, álláspontmentességet, idői együttlétezést a dolgokkal, abszolútumelérést, míg a körüljáráshoz diszkurzivitást és szimbolizálást, állásponti jelleget, amely mindig

¹⁶ Jürgen NEFFE, *Albert Einstein igaz története*, ford. BOZSOKI Anna-Mária, GERNER József, Budapest, Typotex Kiadó, 2011.

¹⁷ Henri BERGSON, *A gondolkodás és a mozgó*, ford. DÉKÁNY András, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2012.

kívülről, az állás felől érti a mozgást, ezért mindig relatív. A behatolás *versus* körüljárás más miatt lehet jó mozgásmetafora.

A bölcseleti (metafizikai) és kritikai (metafizikakritikai) alapirányok, vagyis az alapirányzatok: *behatolók*. Közvetlenül a dologról alkotott nézetükön keresztül, abba belemenne és belemélyedve, azon átjutva *rendszerteremtő* vizsgálódással érvényesítik saját alapjuk igaznak tartási sztenderdjét, még akkor is, ha amúgy rendszermentességet hirdetnek. Nem attól rendszerérvényesítő, hogy nézetek rendszerét építik, hanem attól, hogy saját igazságuk sztenderdje a feszítővas, amivel nekifeszülnek a dolgoknak.

A törzsirányzatoknál ellenben nincs közvetlen nekifeszülés a dolognak a belé hatoló nézetükkel. Nem akarnak a dolgok nyitjára jutni közvetlenül, nem esnek nekik a módszerük feszítővasával. Előbb becserkészik az érvényességi módokat. Elsődleges akciójuk a *körüljárás*. Ez a mozgásforma-metafora két jelentésben is igaz: körüljárni a dolgot és körüljárni felfogásokat. Kiemeltem a közvetettségüket: *előbb* másféle alapirányok adta nézetek, módszerek kellenek nekik, azok körültekintés adta hozadéka, hogy *azután* belefogjanak a maguk felfogásának rögzítésbe.

Ez utóbbi azonban már *saját* alapirányuk elvét követi. Egy szkeptikusnak a szellemsége az analitikus filozófuséval osztozik, egy eklektikusé a fenomenológus gondolkodóéval. Egy hermeneutáé viszont sokkal inkább a dialektikuséval vagy a dekonstruktőrével rokon, a gyakorlati filozófusé pedig a pragmatikuséval.

A filozófiai tér átjárhatóságát, mélységét mindig együtt biztosították a zártabb mozgásformájú, mélyreható, invenciógazdag alapirányzatok és a nyitottabb mozgásformájú, szélesebb, kitekintésekben gazdagabb törzsirányzatok. Schopenhauer alighanem joggal hasonlítja a filozófiai rendszerérvényesítést a ragadozó mentalitásához.¹⁸ Az alapirányzatok valóban a saját igazságalapjuk *predátorai*; vele ejtik el gondolati zsákmányukat: a dolog megértését. A törzsirányzatok inkább *becserkésző* értelemben ragadozók, mint a pókok. Körbe-körbe fonják szálaikkal, melyeket előbb más-más irányban rögzítenek. De végső soron őket is csak az igazi megértés zsákmánya élteti.

Ezek egy-egy különös együttese alkotja a filozófia terének négy részét. Úgy tűnik, mindegyikre külön észjárás, más-más észjárás jellemző. Ezek leírása van soron.

6.

Amikor Husserl „galileiánus stílusúnak” mondta a tudományos, analitikus gondolkodást, azt is állította, hogy ez az észjárás – a matematizálhatóság kánonjának felruházása

¹⁸ Arthur SCHOPENHAUER, *Különálló, de rendszeresen összeállított gondolatok különféle tárgyról. 1. fejelet. A filozófiáról és módszeréről*, ford. VARRÓ István, in Arthur SCHOPENHAUER, *Parerga és paralipomena*, Világirodalmi Könyvkiadóvállalat, 1924.

realitással – *felismerhető*. Hasonló eset későbbről: amikor Hacking azt mondja,¹⁹ hogy a négy „tudományos stílus” négyféle „logikának” feleltethető meg, ezzel állítja azt is, hogy észjárás módjuk eltérése *felismerhető*. Mondhatni, a husserlien „kartezianus” stílusú filozófus-bogár képes felismerni egy „galileianus” stílusú filozófus-bogár tőle eltérő járásmódját a filozófiai tér-abroszon, mint ahogy egy „hegelianus” észjárású sem fogja összekeverni saját mozgásformáját, mondjuk, egy „szókratikus” stílusú észjárással.

Kulcsszó: a *felismerhetőség*. Egy furcsa teória hallatán egy analitikus vagy szkeptikus filozófus rögtön a tétel propozicionális alakjára, érveire kérdez, míg egy fenomenológus a tapasztalati fedezetre. Egy dialektikus vagy hermeneuta rögtön kíváncsi a belőle adódó összefüggések történeti egészére is (miképpen dekonstruktőr kollégája, ellenkezőleg, a differenciák jeleire), egy pragmatista első reakciója viszont az lesz, hogy ez a szokatlan teória mégis mire jó, mi a magyarázó ereje. Úgyszólván első kérdéseikből felismerhetők a gondolati-teorizálási alapbeállítódásaik.

A filozófia négy térrészében honos beállítódást, teorizálási stílust korábbi munkáimban megpróbáltam külön is érzékeltetni a jellegzetességüket kiemelő jelzők egy-egy sorozatával.

- A *kánonelvű* (analitikus-szkeptikus) stílus *szerialis*: sorozatot keres, normát akar, következetes, szabályosságérzékeny; anyanyelve az érvekről szóló *egy* szám *3.* személyű beszéd.
- Az *arkhéelvű* (fenomenológiai-elektikus) stílus *szubsztantív*: kezdetet keres, létesít, adottból generál, origóérzékeny; anyanyelve a *tényekről* szóló *egy* szám *1.* személyű beszéd.
- A *dia-logosz* elvű (dekonstruktív-hermeneutikai) stílus *szituatív*: társít, értelmez, tartamot lát, kontextust akar, relációérzékeny; anyanyelve a *jelekről* szóló *többes* szám *3.* személyű beszéd.
- A *metronelvű* (pragmatikus-gyakorlati filozófiai) stílus *dichotóm*: szempontváltó, kísérletező, részt és egészt együtt lát, célérzékeny; anyanyelve a *mércékről* szóló *egy* szám *2.* személyű beszéd.

Hiába bogarásznak a filozófus-bogarak szinte minden irányban, hiába alkotnak külön csoportot az alapirányaikhoz tartozó metafizikusaik és metafizikakritikusaik, akik időtlen és időbeli igazságaikkal közvetlenül *hatolnak be* a dolgokba, meg a törzsirányzatok hozzájuk tartozó képviselői, akik közvetetten teszik ugyanezt, előbb *körüljárva* őket – az összetartozó gondolkodási stílusúak közös bolyt alkotnak. Hiába küzdenek egymással, részben a különböző időtávú és nézőpontú igazságaik egy alapirányzaton belül, részben a nyitottabb horizontú, de kevésbé harcias és nem annyira innovatív

¹⁹ Ian HACKING, *Scientific Reason*, Taiwan, National Taiwan University Press, 2009.

törzsrányzatok velük, mégis összetartoznak. Felismerik egymást. Hamar felismerik az idegent is. Az alapbeállítódásukra valló gondolati mozdulataik hamar felfedik, kik közülük a szeriálisok, a *lépésrendtartók*, kik a szubsztantívok, a *forráskeresők*, kik a szituatívok, az *egynek látók*, és kik a dichotómok, a *válaszúton járók*.

Képzletben hanyatt fekvé nézegeted a filozófia fölötted lengedező térabroszán, ezen a virtuális skalármezőn a filozófus-bogarak sokaságának látszólag kaotikus mozgását. Elnézed, ahogy bolyokba gyűlnek, rajzanak, elmászkálnak más és más irányba, majd visszatérnek – mozgásformájuk, észjárásuk mégis felismerhető *stílusa szerint*.

Ha összességében kellene megnevezned a filozófia terében tapasztalt mozgást, akkor azt a nagy múltú jelzőt használnád rá, hogy politropikus. A *polütroposz* volt Odüsszeusz állandó jelzője, a férfiúé, aki hazájából elszármazva és keresve útját Trójából haza „sokféle bolygott”. Ez a jelző azonban nemcsak *helyek* sokaságát jelentette eredetileg, hanem az észjárásokét is, a másféle helyen honos fogások, cselvetések, szokások ismeretét. A filozófia mozgásteré ilyen értelemben *politropikus* tér.

A filozófiai általános mozgásformái közül már csak egy van hátra. Vissza kell térned oda, ahol kezdted: a bámeszkodáshoz – hanyatt fekvé az enyhe szellő mozgatta filozófiai tér-abrosz árnyékában.

7.

Föl és le. Redők, ráncok, gyűrődések hullámozása. Mintha gyorsított felvételen egy felszínét – dombjait, lejtőit – változtató, sivatagi táj lengedezne fölötted. Emelkedések, aláereszkedések. A sokféle metódust elsajátító, „sokféle bolygott” filozófus-bogarak ott csúsznak-másznak, bogarásznak képzeletbeli szemed előtt ezeken a dombokon és lejtőkön is. Föl-le; ismétlődő ingamozgással fölfelé és lefelé; el és vissza.

Vajon minek felel meg a filozófus-bogarak örökösön hegyet mászó, völgybe ereszkedő mozgása a virtuális, filozófiai tér-abroszon, amelynek finom rezdülései, hullámozásai alól egyedül csak a csipeszek rögzítéspontjai vannak kivonva?

Egy emelkedőt megmászni, majd túloldalán leereszkedni, aztán egy másikon (vagy ugyanazon) megint fölmenni és újra le: ez egyfajta ismétlődő mozgás. Ingajarat lejtők és emelkedők között. Olyan, mintha két fázis között oszcillálna a mozgás. Ennek a gondolati mozgásformának az azonosítására már tettem kísérletet a *Teóriák stílusai* metastílusokról szóló fejezetében, illetve egy másik esszében („A kétféjűségről”²⁰). A filozófia metastílusú mozgásának lényegét így elég, ha röviden összefoglalom.

Miért metastílusa ez a gondolkodásnak? Mert kétféle, ám egyenrangú, csak éppen más működési racionalitás mozgásáról van szó benne. Ez minden korszak gondolkodásmódjánál

²⁰ HÉVIZI Ottó: *A kétféjűségről* (Nagyerdei Almanach, megjelenés előtt).

jelen van. Az egyik ráció észlel, jelet regisztrál, egészében detektálja azt, ami van; ugyanígy egészlegesen változat ismereti jelfogó ernyőjének, jártassági lokátorának állásán, praxisában így módosít irányt, vezérlőelvet, étleszabályt, követendő gyakorlatot. A másik ráció megragad, megért, szekvenciálisan, azonosítások, érvek lépésein át halad, elemez; így igazolja vagy veti el azt, amit tudásaként megkaparintott. Az egyiket detekciónak nevezhetjük, a másikat kogníciónak. (Természetesen a rációkettőesség elgondolásának komoly történeti és jelenkori irodalma van; ezt említett munkáimban jeleztem.)

Mind a detekció, mind a kogníció: észhasználat, csak *másképp működik*. Előbbi holisztikusan, szonárelven (radarelvén); utóbbi szekvenciálisan, módszeresen, reflektorelvén. Így működnek, egymásnak ellenében, ugyanakkor egymás éltetője, termékeny kiegészítője gyanánt is. A gondolkodás metastílusú, ellenirányú, ellenjáratú mozgását úgy hívom – a filozófiában Parmenidész és Hérakleitosz által használt jelző (*palintroposz*) nyomán –, hogy *palintropikus*, visszajára forduló, ellenirányú mozgás.

Amikor a filozófus-bogarak fel-le járnak az enyhe szellő lebegtetten, redőkben és hullámzásokban nem szűkölködő tér-abroszt, akkor a detekció és kogníció közt mozognak. Ez a filozófiai mozgásforma is jellegzetes. Van, aki egyikben erős, van, aki másikban. A kánon (analitikus filozófia) és a dia-logosz (dekonstrukció) alapirányzata valamivel erősebb az elemző kognícióban, ezzel szemben az arkhé (fenomenológia) és a metron (pragmatizmus) alapirányzata inkább a detekcióban jeleskedik.

Teremtőnkben vagy Természetanyánkban hinni, más szóval az elvek *egyfeljében* vagy az okok *sokaságában* (kauzalitásban) gondolkodni – ez Kantnál két „észöszton” dolgát jelenti,²¹ Wittgensteinnél pedig két egyenrangú „gondolkodási stílusét”.²² Akár a Teremtő, akár Természetanyánk számlájára írható ez a kettőesség, aligha véletlenül osztották racionalitásunk működését detekcióra és kognícióra. Éppúgy nem a véletlen műve ez, ahogy az sem, hogy látóképességünk megoszlik lokátorelvű periférikus látásra és reflektorelvű éleslátásra. Mindkettőre szükségünk van. Együttműködésükre még inkább. A detekció ismereti, jártassági ereje segít bennünket *biztonsághoz*. A kogníció értő és igazoló ereje nélkül viszont reményünk sem lenne semmiféle *bizonyosságra*.

A zárszó legyen a kivételes pontok egyike, ahol Nietzschének nem lenne oka vitatkozni Hegellel, aki filozófiatörténeti előadásában a gondolkodást „egy-gyökerűnek” mondja a *szabadsággal*. Nietzsche pedig, aki majdan a *Déliidő és örökkévalóság* címet akarja adni a *Zarathustra*-könyvének, a „szellem érett szabadságát” abban látta, hogy „utat nyit sok és ellentétes gondolkodásmódnak...”, ami kizárja annak veszélyét, hogy maga a szellem netán beleveessen és beleszeressen saját útjaiba”.²³

²¹ Immanuel KANT, *A tiszta ész kritikája*, ford. Kis János, Budapest, Atlantisz Kiadó, 2004.

²² Ludwig WITTGENSTEIN, *Vorlesungen, 1930-1935*, Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1984.

²³ Friedrich NIETZSCHE, *Emberi, nagyon is emberi. Végyes vélemények és mondások. A vándor és árnyéka*, ford. HORVÁTH Géza, Budapest, Cartophilus Könyvkiadó, 2012.

Ez utóbbi veszély csak bizonyos helyeken fenyegeti a szabadon lebegő, filozófiai térabroszt. A csipeszeknél. Ezeknél az állítólag szilárd rögzítőpontoknál, az egyedül igaznak hitt alapoknál az amúgy mozgékony filozófus-bogarak mozgása leáll. A „sokfele bolygott” gondolkodó Odüsszeuszok *politropikus* mozgása éppúgy befagy, mint a detekció-kogníció közt kétfelé, föl-le járó filozófus-Sziszüphoszok *palintropikus* mozgása. A detekció rabjai itt fundamentalizmusban lelnek örök biztonságra, a kogníció megszállottjainak bizonyossága pedig fanatizmussá dermed.

Hegel és Nietzsche szava ezért *per definitionem* azt is kimondja, hogy a filozófia tere azon ritka térségek egyike a Földön, ahol fölösleges a börtön. Hiszen itt a szabadságvesztések színterei már magukban is kivégzőhelyek lennének. Kevés ilyen *eredetileg szabadságában teljesnek született szellemi tér* maradt a világban. Bogarászó lakói közül egynémelyikre talán az is ráhagyható, hogy délidőn elnézegesse ezt a nyílt teret magát, és hanyatt fekvé elbáméskodjon egy x^2+y^2 skalármező árnyékában.